

UOT: 338.43, 658.3

KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏSİNDƏ ƏMƏK MƏHSULDARLIĞININ TƏHLİLİ

Qurban Rauf oğlu Mirzəyev

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

e-mail: qurbanmirzeyev6@gmail.com

Xülasə

Bütün fəaliyyət sahələrində olduğu kimi aqrar sahədə də əmək məhsuldarlığı istehsalın iqtisadi səmərəliliyini əks etdirən göstəricilərdən biridir. Əmək məhsuldarlığı sərf edilən əməyin nə qədər faydalı olmasını göstərməklə bərabər əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyini də xarakterizə edir. Əmək məhsuldarlığı orta hesabla bir işçi, yaxud işlənmiş bir adam/saat hesabına nə qədər məhsul istehsal edildiyini, pul gəliri, ümumi və xalis gəlir alındığını göstərir. Bu göstəricilər vasitəsilə kənd təsərrüfatı müəssisəsinin hansı səviyyədə faydalı fəaliyyət göstərdiyini müəyyən etmək və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsinə dair təkliflər hazırlamaq mümkün olur.

Açar sözlər: əmək məhsuldarlığı, kənd təsərrüfatı, təşkilat, istehsal, rentabellik, maya dəyəri.

Giriş

Əmək məhsuldarlığı müəssisələrin ən vacib göstəricilərindən biridir. Kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığı dedikdə bu sahədə çalışanların işinin effektivliyini başa düşmək lazımdır.

Əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə təsir edən amillər

Əməyin məhsuldarlığının artması onun səmərəliliyinin yüksəlməsi deməkdir. Əmək resurslarından istifadənin intensivliyi satışdan daxil olan gəlirin işləyən işçilərin orta siyahı sayına olan nisbətini xarakterizə edən, “Əmək məhsuldarlığı” göstəricisinin köməyi ilə müəyyən edilir:

$$\Theta(m) = X : Y$$

burada,

X- satışdan gəliri, Y isə işçilərin orta siyahı sayını göstərir.

Kənd təsərrüfatı müəssisəsində istehsalın miqyası artdıqca, daxili və xarici bazarlarda rəqabət gücləndikcə istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsi, əmək məhsuldarlığının artırılması daha böyük əhəmiyyət kəsb edir [1].

Ümumiyyətlə müəssisənin işçi heyətindən istifadəsinin effektivliyi iş vaxtı vahidi ərzində istehsal olunan məhsulun miqdarı yaxud məhsul vahidi istehsalına əmək məsrəfləri kimi hesablanan əmək məhsuldarlığı ilə səciyyələndirilir. Aqrar sahədə personaldan istifadənin intensivliyi səviyyəsini təyin etmək üçün ümumiləşdirici, hissəvi və köməkçi göstəricilərdən istifadə olunur.

Dəyər ifadəsində ümumiləşdirici göstəricilərə bir işçi hesabı ilə orta illik, orta günlük və orta saatlıq məhsul istehsalının həcmi, fərdi göstəricilərə natural ifadədə müəyyən növ məhsul vahidinin istehsalına vaxt sərfini, köməkçi göstəricilərə isə müəyyən növ iş vahidinin yerinə yetirilməsinə əmək məsrəflərini, yaxud vaxt vahidi ərzində yerinə yetirilən işlərin həcmi səciyyələndirən göstəricilər aid edilir.

Həmin göstəricilər sırasında məhsul hasilatı göstəricisi ən çox yayılmış və universal göstərici hesab olunur. Bu göstərici istehsal edilmiş məhsulun yaxud görülmüş işlərin həcmi işləyənlərin orta siyahı sayına nisbəti kimi hesablanır. [4, s. 189]

Əmək məhsuldarlığının təhlili zamanı bu göstəricinin dəyişməsinə qiymət vermək, ona təsir göstərən amilləri aşkar etmək və bunların əsasında əmək məhsuldarlığının artırılmasını təmin edən mövcud ehtiyatları müəyyən etmək lazımdır. Digər sahələrdə olduğu kimi aqrar sahədə də əmək məhsuldarlığına əsas 3 amil təsir göstərir. Bunlara elmi-texniki tərəqqi, istehsalın və əməyin təşkili son olaraq sosial psixoloji amillər aid edilir.

Elmi-texniki tərəqqi aqrar sahə üçün əhəmiyyətli texnika və texnologiyaların tətbiq edilməsini, avtomatlaşdırma, elm və texnikanın bütün nailiyyətlərinin tətbiqini nəzərdə tutur.

İstehsalın və əməyin təşkilinə aqrar sahədə istehsalın səmərəli yerləşdirilməsi, ixtisaslaşdırılması, iş rejiminin mövsümliliyinin nəzərə alınması, işçi heyətinin ixtisaslarının yüksəldilməsi və s. aiddir.

Sosial-psixoloji amillərə – ixtisasartırma, tibbi xidmətlər, yaşayış evləri ilə təmin olunma və s. kimi amilləri demək olar.

Əmək məhsuldarlığının təhlili üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə edilir:

- *Bir işçinin orta illik istehsalı;*
- *Bir işçinin orta günlük istehsalı;*
- *Bir işçinin orta saatlıq istehsalı.*

Əmək məhsuldarlığının artması təşkilatın işçilərinin sayına qənaət edilməsinə imkan verir və aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\text{Say}_{\text{qən}} = \text{Say}_1 - \text{Say}_0 \times J_v$$

burada,

Say₁ və Say₀ – işçilərin müvafiq olaraq hesabat və baza dövrlərində orta siyahı sayı;
J_v – məhsulların həcm indeksidir.

Cavab mənfi alınarsa, qənaət olduğu, müsbət alınarsa, olmadığı mənasını verir [2, s. 137].

Aqrar sahədə əmək məhsuldarlığının təhlili prosesində plan göstəricilərinin yerinə yetirilməsi səviyyəsi, onların artıqlaması ilə, yaxud kəsirlə yerinə yetirilməsi səbəbləri və hər bir səbəbin təsiri öyrənilir, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə dair plan tapşırıqlarının reallığı əsaslandırılır,

müəssisədə mövcud olan əmək məhsuldarlığının artırılması ehtiyatları aşkara çıxarılır, onlardan istifadəni təmin edən konkret təşkilati-texniki tədbirlər hazırlanır, habelə əmək məhsuldarlığının artımının istehsalın həcminə, işçilərin sayına, əməyin ödənişi fonduna, məhsulun maya dəyərinə, mənfəətin həcmi və istehsalın rentabelliyyəsinə təsiri təyin edilir.

Təhlilin ilk mərhələsində əmək məhsuldarlığı səviyyəsi və onun dinamikası öyrənilir. Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi planının hazırlanmasına bazis dövründə gözlənilən əmək məhsuldarlığı səviyyəsinin təyin edilməsindən başlanılır. Bu halda hər bir işləyən, bir işçi hesabı ilə orta hasilatın səviyyəsinə və orta artım tempinə təsir göstərən amillər təhlil edilir [3, s. 405].

Təhlil zamanı əvvəlcə hesabat dövründə orta illik siyahı sayının, orta hesabla bir işçi tərəfindən işlənmiş günlərin sayının, iş gününün uzunluğunun və bir iş saati ərzində məhsul istehsalı miqdarının plana nisbətən dəyişilməsinin ümumi məhsulun həcmində artmasına təsiri təyin edilir. Təhlil aparılan şərti kənd təsərrüfatı müəssisəsindəki sadaladığımız göstəricilər üzrə kənarlaşmalar aşağıdakı cədvəldə verilir:

Cədvəl 1. Əmək məhsuldarlığının amilli təhlili üçün göstəricilər

Göstəricilər	Keçən il	Hesabat ili	Kənarlaşma + , -
A	1	2	3
1. Müqayisəyə gələn qiymətlərlə əmtəəlik məhsulun həcmi, mln. manat	40000	41450	+1450
2. İşçilərin orta illik sayı, nəfər	3500	3410	-90
3. Bir işçi tərəfindən il ərzində işlənmişdir, adam/gün	244,5	239,8	-4,7
4. Bir iş gününün uzunluğu, adam/saat	7,8	7,53	-0,27
5. Bir iş saati ərzində məhsul istehsalı, min manat	6,1504	6,9027	+0,7523

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Verilən məlumatlardan görünür ki hesabat ilində əmtəəlik məhsulun faktiki həcmi keçən ilin nəticəsindən 1450 milyon manat çox olmuşdur. Bu kənarlaşmaya əmək resursları və onlardan istifadəni xarakterizə edən əsas amillərin təsirini təyin etmək üçün əvvəlcə zəncirvari yerdəyişmə üsulunda hesablamalar aparılır.

Hesablamalar üzrə yekun məlumatlardan istifadə edərək əsas amillərin istehsalın həcminə təsirini hesablayaq:

1. *İşçilərin orta illik siyahı sayının keçən ilə nisbətən 90 nəfər azalması nəticəsində əmtəlik məhsulun faktiki həcmi keçən il ilə müqayisədə $39997 - 41053 = - 1056$ mln. manat azalmışdır.*
2. *Orta hesabla bir işçi tərəfindən işlənmiş adam-günlərin sayının 4,7 adam-gün azalması əmtəlik məhsul istehsalı həcmnin $39228 - 39997 = - 769$ mln. manat azalmasına səbəb olmuşdur.*
3. *İş gününün orta uzunluğunun 0,27 adam-saat azalması istehsalın həcmnin $37871 - 39228 = - 1357$ mln. manat azalması ilə nəticələnmişdir.*
4. *Bir adam-saat ərzində faktiki məhsul istehsalı miqdarının keçən ilə nisbətən 0,7523 min manat çox olması nəticəsində əmtəlik məhsulun həcmi $42503 - 37871 = 4632$ mln. manat artmışdır. Bütün amillərin təsirinin cəmi $(-1056) + (-769) + (-1357) + (+4632) = +1450$ mln. manat.*

Deməli, hesablamalar düzgündür. Və nəticə olaraq təhlil aparılan kənd təsərrüfatı müəssisəsində əmtəlik məhsulun həcmi artıran tək amil bir adam-saat ərzində məhsul istehsalının artması olmuşdur. Müəssisə əmək məhsuldarlığını yüksəltmək üçün digər amillərdə olan mənfi kənarlaşmaların səbəbini araşdırmalı və aradan qaldırmalıdır.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində əmək tutumuna təsir göstərən istehsalın texniki səviyyəsi, qeyri-məhsuldar iş-vaxtı, istehsalın və əməyin təşkili və s. bu qəbildən olan amillər, habelə məhsul istehsalının strukturunun və kooperativləşdirmə səviyyəsinin dəyişməsi, öz növbəsində, orta hesabla bir adam-saata məhsul istehsalının miqdarına, son nəticədə isə əmtəlik məhsul istehsalının ümumi həcminə təsir göstərir. Təhlil zamanı bu qəbildən olan ikinci dərəcəli amillərin əmək məhsuldarlığına və istehsalın həcminə təsiri də təyin edilir.

Nəticə

Hazırda ölkəmizdə aqrar sahənin başlıca problemlərindən biri regionların və ayrı-ayrı rayonların kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə tam ixtisaslaşmamasıdır. İxtisaslaşmanın bəzi sahələrdə zəif şəkildə mövcudluğu aqrar sahəyə ayrılan vəsaitlərdən səmərəli istifadənin, yüksək məhsul istehsalının qarşısını alır, digər tərəfdən sahibkarların rentabelli işləməsinə, mülkiyyətçilərin gəlirinin normal səviyyə çatmasına imkan vermir. Lakin son dövrlərdə aqrar sahənin inkişafı ilə bağlı qəbul olunan proqramlarla bu sahədə sürətli inkişafa və əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə təkan verilmişdir.

Ədəbiyyat

1. <https://chaspeek.ru/az/krossovki/ocenka-proizvoditelnosti-truda-predpriyatiya-kursoyaya-rabota-metody/>
2. Cəfərli H.A. “İdarəetmə təhlili”. Dərslük. Bakı-2018.
3. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. “İqtisadi təhlil”. Dərslük. Bakı-2010.
4. Yüzbaşev Ç. “İdarəetmə təhlili”. Dərslük. Bakı-2012.

G.R. Mirzayev

Azerbaijan State Agrarian University

Analysis of labor productivity in agricultural enterprises

Summary

As in all spheres of activity, labor productivity in the agricultural sector is one of the indicators of the economic efficiency of production. Labor productivity characterizes the efficiency of the use of labor resources, while showing how useful the expended labor is. Labor productivity is the average number of hours worked by an employee or employed person, hourly income, gross and net income. These indicators can be used to determine the level of profitability of an agricultural enterprise and develop proposals to improve its efficiency.

Keywords: *labor productivity, agriculture, organization, production, profitability, cost.*

Г.Р. Мирзаев

Азербайджанский государственный аграрный университет

Анализ производительности труда в сельскохозяйственных предприятиях

Резюме

Как и во всех сферах деятельности, производительность труда в аграрном секторе является одним из показателей экономической эффективности производства. Производительность труда характеризует эффективность использования трудовых ресурсов, показывая при этом, насколько полезен затраченный труд. Производительность труда - это среднее количество часов, произведенных работником или нанятым лицом, по часовой доход, валовой и чистый доход. По этим показателям можно определить уровень рентабельности сельскохозяйственного предприятия и разработать предложения по повышению его эффективности.

Ключевые слова: *производительность труда, сельское хозяйство, организация, производство, рентабельность, себестоимость.*